

De äldsta myntens princip

Nyttighetsartiklar påverkas föga av modets växlingar. De har att fylla givna, praktiska funktioner; deras material och yttre form måste noga anpassas härefter. Funktionerna binder dem vid vissa material och bestämmer även deras yttre former. Bruksartiklar, som alltifrån sin uppkomst gjorts och alltjämt göres av samma material och typ, har i allmänhet haft identiska eller likartade funktioner från begynnelsen intill nu.

I vår kulturkrets har det funnits mynt redan före mitten av det första årtusendet f. Kr. Tillverkningen därav begynte i Mindre Asien, i det lydiska riket, sannolikt i början av 600-talet f. Kr. Några århundraden senare var mynt i bruk över hela den kända kulturvärlden, och så har det varit alltsedan dess. I och med att kulturvärlden utvidgats, har myntningen spritt sig över ständigt större områden. Mynten bildar ett system av kontinuerliga serier, som alltifrån tiden före mitten av det första årtusendet f. Kr. utan avbrott går fram till vår egen tid och som vi snart nog kan följa från årtionde till årtionde och från land till land, ofta från år till år och från stad till stad.

Bland de oräkneliga mynten är många gjorda av egenartade materier, och åtskilliga har former, som starkt avviker från den normala. Men tar man hänsyn till materialet i sin helhet, har mynten under sin över två och ett halft årtusenden långa historia regelmässigt tillverkats av guld, silver och koppar samt olika legeringar av dessa metaller, och deras normala form genom tiderna har varit den, som är förtrogen även för oss: små, mer eller mindre runda brickor med instämplade bilder, tecken och inskrifter.

Vore den regeln allmängiltig, att föremål med oförändrad typ haft oförändrade funktioner, borde mynten, hur historien än växlat, alltifrån sin begynnelse städse och oföränderligt ha haft precis samma funktioner: de, som de ännu har, alla dessa, endast dessa och inga andra. I själva verket utgick T. Mommsen, då han i sitt verk om det romerska myntväsendet grundlade den vetenskapliga penninghistorien, från att så var fallet. Det romerska myntsystemet, sådant Mommsen skildrar det, liknar det substantiella myntsystem, som härskade under hans egen tid, den klassiska liberalismens aera.¹ Nej, det *är* i själva verket detta system. Mommsen har helt enkelt projicerat sin tids myntväsende två årtusenden tillbaka i tiden; han har prövat de olika antika mynten enligt principer, som gäller för substansmynten på hans egen tid, och klassificerat dem enligt det substantiella systemets olika kategorier. Senare forskare har gjort invändningar och motförslag till Mommsens lösningar, bl. a. F. Heichelheim och G. Mickwitz. De söker dra lärdomar ur modern penningteori och vill med kvantitetsteoriens hjälp belysa och utreda antika penninghistoriska problem. Men därvid utgår de från samma förutsättning som Mommsen, lika självklar för dem som för honom: myntens funktioner var under antiken precis desamma som i nutiden.

Vänder vi oss från den historiska källforskningen till den ekonomiska teorien, finner vi, att denna under de senaste årtiondena föga berört och i vart fall inte gjort några djupgående undersökningar om myntens äldsta historia.² Inom den ekonomiska

¹ T. MOMMSEN: *Geschichte des römischen Münzwesens*, 1860, passim.

² W. GERLOFF (*Die Entstehung des Geldes und die Anfänge des Geldwesens*, 1940, s. 56 ff.) ger inte någon principiell tolkning av vad myntningens begynnelse innebär. Han hävdar, att penningarnas första funktion är värdebevarandet, medan deras funktion vid värdebytet är sekundär. Gerloff avser då tydligen penningar, som ligger före myntens uppkomst, och för dem är synpunkten förvisso riktig. A. R. BURNS (*Money and monetary policy in early times*, 1927, s. 37 ff.) menar, att de äldsta mynten var privata präglingar, verkställda av stora bankhus, och att myntningen först senare blev ett statligt prerogativ. Övergången från privat till statlig myntning betyder enligt Burns, att statsmakten övertog garantien

vetenskapen har på området knappast något nytt sagts, sedan K. Helfferich i sitt bekanta verk »Das Geld» gjorde en återblick på penningens historia under äldre tider alltifrån myntningens första begynnelse. Hans meningar står ej i samklang med modernt ekonomiskt tänkande, men det finns inte något senare ekonomiskt arbete, som så distinkt som hans tar ställning till den äldsta penninghistoriens problem, och jag väljer som utgångspunkt för min undersökning ett kort referat av hans framställning.

Under långa tider hade man i orienten allmänt brukat ädelmetall vid varubytet. Den var gängse betalningsmedel. Av praktiska skäl begagnade man helst spiralringar av ädelmetall, som var lätta att dela, eller ädelmetalltackor, vilkas vikt motsvarade rådande viktsenheter. Tanken att förse ädelmetallstyckena med en enhetlig prägel, som angav deras vikt och halt, låg nära till hands, men den förverkligades först i Lydien under 600-talet f. Kr. Mynten framträdde vid sin första uppkomst egentligen som metalltackor med garanterad halt och vikt.³ Men de var dock till sitt väsen något annat. Det finns nämligen metalltackor, som är stämplade på samma sätt som mynten men som dock inte är mynt. Skillnaden är följande. På tackor är stämpeln individuell och anger för var och en av dem dess individuella värde, men på mynt är stämpeln generell och anger värdet för en hel grupp. »En stämplad ädelmetalltacka kan betraktas som mynt, endast om den är framställd som ett specimen av en hel grupp inbördes likartade stycken, vilka till följd av att de har identiskt värde ömsesidigt kan företräda varandra».⁴ Myntens för myntens riktiga värden. Uppfattningen ligger som synes mycket nära Helfferichs nedan refererade uppfattning – dock ej i fråga om existensen av privata mynt. Överhuvud lär det vara omöjligt att leda i bevis, att i den västerländska kulturvärlden privatföretag tidigare än statsmyndigheter tillverkat myntliknande metalltackor. Och f. ö. är det en rent terminologisk fråga, om man vill beteckna privatpräglingar som mynt eller metalltackor.

³ K. HELFFERICH: Das Geld, 2. Aufl., Hand- und Lehrbuch der Staatswissenschaften I: 8: I, 1910, s. 24 ff., ssk. s. 31.

⁴ HELFFERICH, a. a. s. 27 f.

framställande tillkom statsmakten, och myntningen blev ett statsmonopol. »Det var naturligt och följdriktigt, att den offentliga makten, som i samfällighetens intresse reglerade mått- och viktsystem samt framställde normalmått och normalvikter, också tog sig an myntväsendet. Att mynten är riktigt och likformigt utpräglade är icke ett mindre allmänintresse än att mått- och viktsystemen är reglerade. Vidare har den offentliga makten nödvändigtvis bättre resurser än även de största köpmän att tillgodose och säkra myntpräglingens primära ändamål, garanterandet av myntens halt och vikt. Och blott den högsta auktoriteten kan ge myntet den allmänna giltighet, som det i enlighet med sitt innersta väsen strävar att uppnå. Slutligen har säkert möjligheten att fiskaliskt utnyttja myntregalet varit en bidragande orsak till att myntningen blev ett statsmonopol.»⁵ I själva verket frigjordes mynten snabbt från ädelmetallen, ur vilken de växt fram. Ädelmetallen blev penningarnas substrat. Statsmakten kunde godtyckligt bestämma och förändra myntens metallinnehåll. Som exempel härpå anför Helfferich, att Solon förringade de athenska myntens metallvärde med $\frac{1}{4}$ och därmed nedskrev alla skulder med 25 %. Andra uttryck härför är de myntförsämringar, som alla stater under tidernas lopp fått uppleva.⁶

Helfferich skrev efter det att kvantitetsteorien besegrat substanssteorien som penningteoretisk doktrin, och detta sätter sin prägel på hela hans framställning. Ändå kan man göra invändningar mot Helfferich, likartade dem, som ovan riktats mot Mommsen. Medan Mommsen utan vidare sätter likhetstecken mellan sin egen tids och romartidens mynt, utreder Helfferich visserligen noga begreppet mynt, men han betraktar detta som alltigenom entydigt och homogent, i princip oföränderligt genom tiderna från början till slutet. Och om än Helfferich redogör för växlingar och variationer i myntens historia, låter han

⁵ HELFFERICH, a. a. s. 34.

⁶ HELFFERICH, a. a. s. 37.

dessa inte ha principiell innebörd, och han menar inte, att det medför några väsentliga förändringar i myntens struktur och funktion. Han tilldelar tvärtom mynten och penningarna vissa funktioner, som de enligt honom synbarligen alltid haft och som är identiska med dem vi känner från senare skeden, främst funktionerna att tjäna som bytesförmedlare, värdemätare och värdebevarare.⁷ Att mynten kanske inte alltid haft alla dessa funktioner eller att de kanske någon gång i stället jämväl haft andra, därom säger Helfferich inte ett ord. Vad beträffar de allra äldsta mynten – de metalltackor, som genom en statlig garantistämpel av den lydiska kronan förvandlades till mynt och så blev likvärdiga enheter av en homogen grupp, vars olika specimina utan vidare kunde ersätta varandra – tycks de enligt Helfferichs framställning ha sina närmaste motsvarigheter i den klassiska guldmyntfötens engelska sovereigns, som den brittiska kronan gav i utbyte för motsvarande kvantitet omyntat guld; dessa sovereigns var onekligen ingenting annat än statligt garanterade likvärdiga metalltackor, som helt kunde ersätta varandra. Det är tydligt, att när Helfferich skall skildra det ursprungliga och enklaste myntsystemet, tänker han sig detta som en motsvarighet till den liberala epokens klassiska substansmyntsystem.

Även Helfferich utgår sålunda – trots att han redovisar olika utvecklingsskeden i myntens historia – från att de till det yttre likartade mynten haft samma huvudfunktioner alltifrån begynnelsen. Detta har synts honom självklart. Men det är en av vetenskapens främsta uppgifter att diskutera det självklara. En nutida institution kan naturligtvis direkt härstamma från en forntida institution och ha samma yttre form som denna utan att fördenskull ha samma funktioner. Under utvecklingens gång kan funktionerna helt eller delvis ha ändrat karaktär.

Det finns i själva verket forskare, som antagit, att mynten under vissa skeden endast ägt den ena av de två huvudfunktioner, som Helfferich tillskriver dem. E. Bridrey gör sålunda gällande,

⁷ HELFFERICH, a. a. s. 241 ff.

att det under högmedeltiden rådde sådana penningförhållanden, att det för den tiden var otänkbart, att mynten kunde ha någon funktion som värdebevarare. Och om samma tids mynt säger numismatikerna E. Babelon och A. Dieudonné, att deras dominerande egenskap var att tjänstgöra som skattepenningar; mynten har enligt dem vid denna tid främst haft funktionen att vara bärare av en pålaga till feodaltherrarna.⁸ Ett problem, som de tre nämnda franska forskarna lämnat obeaktat, är den inte oviktiga frågan: hur har mynten över huvud taget kunnat mista en funktion och få en ny? Ty att mynten under närmast föregående epok, antiken, ägt både funktionen som värdemätare och funktionen som värdebevarare, endast dessa funktioner och inga andra – därom har veterligen aldrig något tvivel yppats. Och dock bör vetenskapen tvivla även här och noga undersöka frågan.

Det är nödvändigt att utan förutfattad mening granska källmaterialet. Detta är överväldigande rikt. Det utgöres av mynten själva, vilka – som vi redan sagt – är kända i serier, som kontinuerligt går tillbaka ända till begynnelsen. Mynthistorien är dock under vissa skeden svår att överblicka. Ofta kan man inte med säkerhet datera mynten till en viss tid eller attribuera dem till en bestämd stat; de bildar en så brokig mångfald, att en strikt statistisk behandling av materialet är svår eller omöjlig. Och andra källor än de numismatiska – d. v. s. mynten och myntfynden – förekommer så sparsamt, att de i huvudsak inte kan tillmätas någon betydelse. Detta gäller särskilt den allra äldsta tiden. De först präglade mynten har inga inskrifter alls. De är, som numismatikern säger, stumma mynt. Några skrivna källor, som kan belysa deras funktioner, existerar överhuvud inte – utöver några korta och tvivelaktiga notiser hos Aristote-

⁸ E. BRIDREY: *La théorie de la monnaie au XIV:e siècle*, Nicole Oresme, 1906, s. 101 ff.; E. BABELON: *La théorie féodale de la monnaie*, Mémoires de l'institut national de France. Académie des inscriptions et belles-lettres 38: 1, 1909, s. 279 ff.; A. DIEUDONNÉ: *La théorie de la monnaie à l'époque féodale*, Revue numismatique, 1909, s. 90 ff.

les. Han berättar, att man begagnade vägd ädelmetall före myntens uppkomst men så övergick till att begagna mynt, på vilka stämplarna angav värdet. Han låter myntens äldsta funktion vara att tjänstgöra som medel vid varubytet, medan deras roll som värdebevarare anges vara mot naturen och sekundär.⁹ Till äventyrs kan dessa notiser spegla förhållanden och föreställningar från tiden för myntningens begynnelse, men de säger inte mycket. Och de kan likaväl vara frukten av Aristoteles egna teoretiska spekulationer.

Under dessa omständigheter synes det vara en hopplös uppgift att från historiska synpunkter ta upp till behandling frågor rörande myntningens betydelse. Och ändå är det lämpligt att så göra. Vi står här inför problem av så principiell innebörd, att man alltid ansett det möjligt att lösa dem genom rent abstrakta deduktioner. Sådana kan och bör alltjämt prövas. Men vid dem bör vi söka efter alternativ till den gängse, ovan refererade uppfattningen om myntningens begynnelse. För historikern bör det vara en särskilt angelägen uppgift att konfrontera denna uppfattning – och även alternativt möjliga uppfattningar – med det enda primära källmaterial, som överhuvud finnes, d. v. s. de äldsta mynten.

Enligt gängse definition är de äldsta mynten likvärdiga, statligt garanterade ädelmetallstycken. Statsmakten har genom sin stämpel gått i god för att mynten har ett visst fixerat ädelmetallinnehåll. Köpenskapens män behöver inte längre väga ädelmetallen, endast räkna metallbrickorna.

När det gäller att konfrontera denna uppfattning med källmaterialet, blir det vår första uppgift att undersöka, om de äldsta mynten verkligen är likvärdiga, såsom den nämnda uppfattningen menar och kräver. Vi måste tydligen allra först undersöka myntens vikter och viktförhållanden.

Det finns bland de äldsta mynten en grupp, om vilken det

⁹ ARISTOTELES: POLITIKON I: 9, ed. W. L. Newman 2, 1887, p. 13 f.

föreligger så många viktuppgifter, att man kan göra säkra jämförelser mellan de enskilda exemplaren. Denna grupp omfattar mynt, som på framsidan återger ett till höger riktat lejonhuvud och som har en ungefärlig vikt av 4,7 gr. Den attribueras i modern numismatisk litteratur allmänt till det lydiska konungariket.¹⁰ Dess höga ålder säkerställes av att den är representerad i en myntskatt från Artemistemplet i Ephesus, som på goda grunder anses nedlagd redan före konung Kroisos tid. Enligt de senaste forskningarna är de äldsta mynten av denna typ från 600-talets tredje fjärdedel, de yngsta från 500-talets början.¹¹

Vi känner 61 viktuppgifter rörande mynt av detta slag; de redovisas i texttabell 1.¹²

De sex lättaste mynten väger underifrån 4,380, 4,46, 4,545, 4,56, 4,62 och 4,623 gr., det tyngsta myntet väger 4,760 gr. De sex lättaste myntvikterna utgör av den tyngsta i tur och ordning 92,0, 93,7, 95,5, 95,8, 97,1 och 97,1 %. Inom denna myntgrupp är alltså den högsta iakttagna viktdifferensen 8,0 % av den tyngsta myntvikten, och en mer normal viktvariation, som gäller 57 i fråga om vikt närliggande mynt, är endast 2,9 % av densamma.

Viktvariationens vidd, d. v. s. skillnaden mellan den lättaste och den tyngsta myntvikten, uttryckt i % av den sistnämnda, är givetvis betydelsefull att känna, då man vill mäta hur väl eller

¹⁰ B. V. HEAD: *Historia numorum* 2. ed., 1920, s. 644 ff.

¹¹ B. V. HEAD: *The coins in Excavations at Ephesus*, ed. D. G. Hogarth, 1908, s. 82 ff., 91 f.; E. S. G. ROBINSON: *The coins from the Ephesian Artemision reconsidered*, *Journal of Hellenic studies* 71, 1951, s. 156. Jfr om skattens och templets tidsättning D. G. HOGARTH: *The primitive objects as a whole in Excavations at Ephesus* s. 232 ff.; E. GJERSTAD: *Studies in archaic Greek chronologie II*, *Ephesus, Annales of archeology and anthropology* 24, 1937, s. 15.

¹² Se nedan s. 9. Alla dessa mynt representerar staterens tredjedel; övriga mynt av samma typ går lätt att fördela på sina nominaler med två undantag, ett mynt i British museum å 3,169 gr. (BMC 15) och ett annat i Bibliothèque nationale å 3,91 gr. (BNP 27). Man har ansett det förra myntet vara staterens fjärdedel, vars vikt dock borde utgöra ungefär 3,53 gr. Med ungefär samma skäl kan man anta, att myntet i Bibliothèque nationale är av denna nominal. Förkortningar i denna not förklaras i noten till texttabell 1.

De äldsta myntens princip

9

TABELL 1

Viktuppgifter om lydiska mynt av typ »Lejonhuvud åt höger»^{12a}

Vikt i gram	Källa	Vikt i gram	Källa
4,76	Cahn 66: 342	4,702	Mommsen 6
4,756	BMC 8	4,7005	Mk. K. 450
4,75	Basel 63: 23	4,70	van Belle 2638
4,743	BMC 9	4,70	BNP 30
4,7420	Hammer 62	4,70	BNP 31
4,7323	Hammer 63	4,70	Basel Aukt. 6: 739
4,7306	Hammer 64	4,6994	Hammer 65
4,730	Head 34	4,698	Head 35
4,730	Head 33	4,698	BMC 11
4,730	Leake p. 50	4,6972	Hammer 58
4,73	Basel 63: 24	4,6911	Hammer 59
4,73	BNP 21	4,69	Basel 94: 19
4,73	BNP 25	4,6880	Mk. K. 449
4,73	BNP 26	4,685	LUHM
4,73	Brandis 2	4,68	BNP 24
4,73	Ivanoff 262	4,68	BNP 28
4,7275	Hoffmann 34	4,6790	Hammer 60
4,7231	BMC 7	4,672	BMC 12
4,7224	Hammer 66	4,665	BMC 13
4,720	Mommsen 3	4,665	BMC 14
4,717	Leake p. 83	4,66	Ivanoff 263
4,717	Thomas 2153	4,66	BNP 29
4,717	Leake p. 50	4,66	BNP 23
4,717	BMC 10	4,6417	Hammer 61
4,714	BMC 2	4,623	BMC 5
4,712	BMC 6	4,62	SHM
4,710	BMC 3	4,56	Basel 63: 22
4,71	BNP 22	4,545	Mommsen 8
4,704	Thomas 2154	4,46	Lenormant 564
4,704	Head 32	4,380	BMC 4
4,7028	Mk. K. 451		

^{12a} Tidigare sammanställningar av lydiska mynt av denna typ har verkställts av T. MOMMSEN: *Geschichte des römischen Münzwesens* (1860) p. 18 n. 667, J. BRANDIS: *Das Münz-, Mass- und Gewichtswesen in Vorderasien* (1866) p. 394 f. och J. HAMMER: *Der Feingehalt der griechischen und römischen Münzen*, *ZfN* 26, 1908, p. 22 ff. Här har ur Mommsens arbete uppförts hans viktuppgifter rörande mynten i Münchens myntkabinett (jfr a. a. s. 3 n. 1), ur Brandis uppgiften rörande ett mynt ur Waddingtons samling och ur Hammers uppgifterna om mynten i Berlins myntkabinett. De av Brandis meddelade viktuppgifterna om mynten

illa mynten av en viss serie är justerade. Den är ett mycket bekvämt mått. Men dess storlek är alldeles oavhängig av vad flertalet till gruppen hörande mynt väger och bestämmas utslutande av det tyngsta och det lättaste myntets vikt. Redan om det ena av dessa mynt anormalt avviker från övriga, får viktvariationens vidd ett värde, som ger en missvisande bild av myntgruppens viktjustering. Avviker båda mynten från det för myntgruppens flertal normala, får den, som allenast betraktar variationsvidden, helt enkelt en vanföreställning av justeringsförhållandena. Vi har ovan beaktat dessa riskmoment, då vi för den här behandlade myntgruppen angett inte endast den högsta

i British Museum har ersatts med viktuppgifter, hämtade från *Catalogue of the Greek coins in the British Museum* 22, Lydia (1901) ed. B. V. Head (BMC), och hans uppgifter om mynten i *Bibliothèque Nationale* har ersatts av uppgifter, som direkt tillställts mig av chefen för dess myntkabinett, mr. E. Babelon (BNP). De i sammanställningarna uppförda uppgifterna ur äldre tryckta skrifter har hämtats ur dessa, varvid kompletteringar kunnat göras.

Utöver detta material har jag införskaffat uppgifter rörande mynten i Den Kongl. Mønt- og Medaillesamling, Köpenhamn (Mk. K.), Kungl. Myntkabinettet, Stockholm (SHM) och Lunds Universitets Historiska Museum (LUHM). Vidare har jag ur senare skrifter, bl. a. auktionskataloger och försäljningslistor, hämtat ett antal viktuppgifter. Följande förkortningar har – utöver redan redovisade – använts i tabellen: Cahn: A. E. Cahn: *Auktionskatalog* 66, 1930; Basel: *Münzen und Medaillen* A. G. Basel, Listen 1947–50; Head: B. V. Head: *The coins, Excavations at Ephesus*, 1908, ed. D. G. Hogarth p. 82; Leake: W. M. Leake: *Numismata hellenica* 1, 1856; Ivanoff: *Catalogue of the important collection of ancient Greek coins in gold, silver and bronze formed (during a long official residence in Turkey) by the chevalier N. Ivanoff*, 1863; Hofmann: K. B. Hofmann: *Beiträge zur Geschichte alter Legirungen*, NZ 16, 1884; Thomas: *Catalogue of the second portion of Greek, Roman and foreign medieval coins . . . of the truly valuable cabinet formed during the last fifty years by the late Thomas Thomas, Esq.*, 1844; van Belle: *Collection de feu Mr. J. M. M. van Belle, pharmacien à Amsterdam. Vente de 26 novembre 1913 . . . au J. Schulman*; Basel Aukt.: *Münzen und Medaillen* A. G. Basel, Auktion VI, 1946; Lenormant: F. Lenormant: *Description des médailles et antiquités composant le cabinet de M. le Baron Behr*, 1857. – Flera viktuppgifter föreligger i engelska grains eller andra vikter. Då dessa överförs till gram, uppstår vissa osäkerhetsmoment, allt efter de gjorda vägningarnas noggrannhet. Antalet decimaler i ovanstående tabell avser att meddela en ungefärlig uppskattning av vägningarnas noggrannhet.

viktdifferensen (variationsvidden) utan även en mer normal viktvariation, gällande det stora flertalet hithörande mynt. Men även denna metod har sina risker, då man endast enligt subjektiva bedömningsgrunder kan uppdelat myntvikterna i normala och anormala.

Det är nödvändigt att finna objektiva mått och värden för myntens bättre eller sämre justering, vilka bygger på hela materialet och alldeles särskilt på dess normala element. Ett dylikt, rent objektivi värde erhålles lätt, om man först uträknar medelvikten för samtliga till gruppen hörande mynt och därefter i procent anger, hur mycket mynten genomsnittligt avviker från medelvikten. Men myntens genomsnittliga avvikelse ger ingen lätt överskådlig bild av spridningen. En sådan får man däremot, om man anger, hur stor del av mynten, som har vikter i medelviktens omedelbara grannskap. Därför uträknas här också hur många % av mynten, som inte avviker från medelvikten med mer än 3 och 2 % av denna.

Medelvikten för de 61 mynt, som här diskuteras, är 4,690 gr. Den genomsnittliga avvikelsen härifrån är hos mynten 0,85 %. Tre myntvikter understiger medelvikten med 3 % eller mer, en med mellan 2 och 3 %, medan avvikelsen är under 2 % hos de återstående 57 mynten, som utgör 93,4 % av alla.

Vid all myntning är en viss variation av de enskilda myntstyckenas vikt tillåten. Den bestämmes av remediet, som anger hur mycket ett nypräglad mynt får understiga eller överstiga normalvikten. Vid den tyska guldmyntningen under tiden före det första världskriget var viktremediet 0,25 %.¹³ Detta betyder, att vår egen tid tillåtit och betraktat som normal en skillnad i vikt vid värdemyntning å ungefär 0,5 % mellan det lättaste och det tyngsta myntet.¹⁴ Inom den myntgrupp från tiden före Kroisos, som här undersökes, har vi funnit en – som vi tyckt – nor-

¹³ F. v. SCHRÖTTER i Wörterbuch der Münzkunde, 1930, s. 561; HELFFERICH a. a. s. 392.

¹⁴ 0,5 % av normalvikten motsvarar 0,48 % av högsta tillåtna vikten.

mal viktvariation å 2,9 %. Denna är alltså 5 å 6 gånger större än den, som vår tid funnit naturlig och tillåten vid nyprägling av mynt. Men skillnaden i viktvariation mellan de äldsta mynten och den moderna tidens värdemynt synes förbluffande liten, om man tar hänsyn till de fulländade tekniska hjälpmedel och de fulländade mätninginstrument, som står vår tid till buds. Än mer förvånas man över de lydiska myntens noggranna viktjustering, om man betänker att den moderna viktdifferensen å 0,5 % avser nypräglade mynt, medan den normala viktdifferensen hos de lydiska mynten å 2,9 % gäller mynt, som varit i bruk och cirkulerat samt därvid säkerligen blivit utsatta för olikformig slitning och viktförlust.

Även under guldmyntfotens skede fick mynten slitas olikformigt intill en viss gräns. Denna bestämdes av passervikten, d. v. s. den lägsta vikt, som ett kurserande mynt fick äga. Under tiden före det första världskriget var passervikten för de tyska guldmynten fastställd till 99,5 % av normalvikten. Ingen fick vägra att motta ett guldmynt, som hade eller översteg passervikten.¹⁵ Vår egen tid har alltså ansett det rimligt och nödvändigt att tillåta en viktvariation mellan de cirkulerande värdemynten på 0,75 % av normalvikten. De har fått överskrida denna med 0,25 % (remediet) och understiga den med 0,5 % (passervikten).

Låt oss nu pröva de lydiska mynten enligt moderna myntningsprinciper. Hur många av dem skulle ha godkänts av myntverket i Berlin under guldmyntfotens tid, om vi låter 4,710 gr. motsvara normalvikten?¹⁶ Vi undersöker, hur många mynt som i så fall ligger innanför de av den moderna remediet (0,25 % av normalvikten) angivna gränserna uppåt och nedåt. Så torde vara

¹⁵ F. v. SCHRÖTTER i Wörterbuch der Münzkunde s. 487; HELFFERICH a. a. s. 392.

¹⁶ Medelvikten har genom de tre mest underviktiga mynten pressats ned så långt, att den ligger i underkant av de sedvanliga myntvikterna, och kan ej komma ifråga.

fallet med 21 av de 61 mynten.¹⁷ Detta innebär, att c:a 34 % av dem har en viktjustering, som ännu efter två och ett halft årtusende anses tillräcklig vid nyprägling av mynt. Betraktar vi, som rimligt är, passervikten som understa gräns, bör enligt moderna principer 25 av de 61 lydiska mynten accepteras som fullviktiga eller 40 % av alla. Sätter vi i stället 4,719 gr. som normalvikt, blir motsvarande siffror 22 och 35, d. v. s. 36 % och 57 % av alla. Fördubblar vi åter remediet, vilket inte alls är orimligt från modern synpunkt, och låter det vara 0,5 % av normalvikten, skulle $\frac{2}{3}$ av de lydiska mynten fylla de ställda anspråken.¹⁸ Man har vid myntningens begynnelse i sanning noga eftersträvat att ge åt mynten enhetlig vikt, och man har väl lyckats därmed. Redan vi måste beundra den precision, varmed myntvikterna då justerades. Om en lydier eller en grek, som på 600-talet f. Kr. vägde dessa mynt, kunde notera någon viktdifferens alls kan ifrågasättas.

Det vittnesbörd, som våra källor mynten genom sina utomordentligt noggrant justerade vikter ger om förhållandena vid myntningens begynnelse, överensstämmer synnerligen väl med uppfattningen, att mynten från början varit statligt garanterade, likvärdiga ädelmetalltackor.

Men låt oss taga upp mynten från vågskålen och skärskåda dem i andra avseenden. Deras färg är inte guldets och inte heller silvrets, den ligger mellan bådaderas. De är i själva verket inte präglade av ren metall utan av en legering av guld och silver, som Herodotos kallar vitt guld men som sedermera vanligen benämnes elektron. Legeringen finns i naturen men kan

¹⁷ Vissa mindre precisa vägningar och svårigheten att med precision omräkna grains till gram gör det ofta vanskligt att säkert avgöra, om vikten faller inom eller utom remediet.

¹⁸ I den tyska silvermyntningen före det första världskriget var viktremediet 1 % (HELFFERICH a. a. s. 392). Detta tillåter en viktvariation av 2 % kring normalvikten, vilket innebär, att c:a 83 % av de lydiska mynten fyller de villkor, som det tyska myntverket ställde på sina silvermynt. Här var det dock inte fråga om värdemynt såsom vid guldmyntningen utan om skiljemynt.

också lätt åstadkommas genom sammansmältning av guld och silver. Att världens äldsta mynt tillverkats i en legering är ett viktigt faktum. Ty har den härskande uppfattningen rätt och är meningen med den äldsta myntningen att frambringa metalltackor, vilkas likvärdighet garanteras av den statliga stämplingen, så måste vi säga oss, att den lydiska statsmakten genom att prägla mynt i en legering till det yttersta försvårat eller kanske rent av omöjliggjort varje kontroll från allmänhetens sida av den lämnade garantiens riktighet.

Bekant är berättelsen om hur Hieron av Syrakusa gav Archimedes i uppdrag att avgöra, om en krona var gjord av rent eller silverlegerat guld, utan att göra åverkan på föremålet. Archimedes fann sin berömda princip och lyckades lösa den förelagda uppgiften.¹⁹ Sen dess är det lätt att approximativt bestämma halten av en legering av två metaller, vilka har så olika specifika vikter som guld och silver. Men de lydiska konungar, som började prägla mynt av elektron, och de köpmän, som begagnade dem, levde århundraden före Archimedes.

Berättelsen om Archimedes princip förutsätter, att man före hans tid, 200-talet f. Kr., icke kunde med verklig säkerhet fastställa halten av en metallegering utan nedsmältning av de i legeringen gjorda föremålen. I den grekiska litteraturen omtalas dock långt tidigare haltbestämning av guld med hjälp av eld och probersten.²⁰ Första gången proberstenen nämnes är omkr. år 500 f. Kr., då skalden Theognis omtalar densamma.²¹ Utförliga upplysningar meddelar på 300-talet filosofen Theophrastos. Man kan – berättar han – pröva guld antingen i eld eller genom rivning mot en probersten. Det finns de, som tvivlar härpå, men de har orätt. Nyligen har man, enligt vad Theophrastos hört, upptäckt ännu bättre proberstenar än de gamla, och med deras

¹⁹ VITRUVIUS: De architectura 9: 9: 12, ed. F. Granger 2, 1934, s. 202 ff.

²⁰ H. BLÜMNER: Technologie und Terminologie der Gewerbe und Künste bei Griechen und Römern 4, 1887, s. 136 ff.

²¹ THEOGNIS: Elegeion 1: 450, ed. T. Hudson-Williams, 1910, s. 127.

hjälp kan man bestämma guldets och silvrets finhet och deras kopparhalt ända ned till 6-delen av en karat.²² Så noggranna haltbestämningar, som Theophrastos här omtalar, måste dock betecknas som otänkbara. Men berättelsen antyder, att haltprövning av ädelmetall var en aktuell konst på Theophrastos tid, kanske stadd på frammarsch. Intressant är vidare hans uppgift att proberstenarna endast påträffas vid Tmolus i Lydien, elektronmyntningens ursprungliga hemland.²³ Men upplysningarna ger oss ingen möjlighet att avgöra, om haltprövning över huvud var möjlig, när elektronmyntningen begynte vid 600-talets början, eller hur långt konsten då eventuellt hade nått. Säkert är emellertid att för haltundersökning med proberstenar fordrades specialkunskaper, som inte kan ha varit var mans egendom.

För oss, som känner Archimedes princip och som sålunda kan fastställa varje enskilt mynts specifika vikt, är det däremot en mycket enkel uppgift att bestämma dess ungefärliga guld- och silverhalt. Dylika haltanalyser föreligger alltifrån 1880-talet; materialet har 1908 systematiskt sammanförts och väsentligt utvidgats av J. Hammer. På grundval därav kan vi konstatera, att om den lydiska kronan med sin stämpel velat garantera varje mynts likvärdighet med alla andra mynt av samma nominal och typ, så har den förfarit bedrägligt – medvetet eller omedvetet. Det är nämligen, sedan analyseringen av mynten kommit i gång, ett allbekant faktum inom numismatiken, att elektronmyntens halt varierar högst ansenligt. Av mynt av den mycket gamla, de lydiska kungarna tillskrivna typ, vars viktförhållanden vi nyss granskat, meddelar Hammer 14 egna eller ur äldre källor hämtade haltanalyser; ytterligare fem har verkställts av mynt i svenska och danska samlingar. De redovisas alla i texttabell 2.

²² THEOPHRASTOS: Peri liton 45-46, Theophrasti Ereni Opera ed. F. Wimmer 3, 1862, s. 44. Jfr W. RIDGEWAY: How far could the Greeks determine the fineness of gold and silver coins?, Numismatic chronicle 3, ser. 15, 1895, s. 104 ff.

²³ THEOPHRASTOS, a. a. 47, a. ed. s. 44.

TABELL 2

Haltuppgifter om lydiska mynt av typ »Lejonhuvud åt höger»

Vikt i gram	Specifik vikt	Guldhalt i %	Källa ²⁴
4,6972	13,98	54,9	Hammer 58
4,6790	13,86	53,4	Hammer 60
4,756	13,80	52,7	BMC 8
4,7306	13,736	51,9	Hammer 64
4,7224	13,688	51,3	Hammer 66
4,7275	13,676	51,2	Hoffmann 34
4,743	13,56	49,8	BMC 9
4,6911	13,477	48,7	Hammer 59
4,7420	13,472	48,7	Hammer 62
4,6994	13,366	47,3	Hammer 65
4,6417	13,35	47,1	Hammer 61
4,7005	13,21	45,3	Mk. K. 450
4,62	13,2	45,1	SHM
4,717	13,0	42,5	BMC 10
4,685	–	40,8	LUHM
4,7028	12,70	38,3	Mk. K. 451
4,698	12,55	36,1	BMC 11
4,6880	12,33	32,9	Mk. K. 449
4,7323	12,209	31,0	Hammer 63

Medan myntens vikt är ytterst enhetlig, varierar deras halt högst betydligt. Den går från lägst c:a 31 % guld till högst c:a 54,9 %. Den genomsnittliga guldhalt hos de 19 undersökta mynten är c:a 45,7 %.

Man brukar räkna med, att guldet på 600-talet f. Kr. var värt c:a 13 gånger så mycket som silvret. För säkerhets skull antar vi, att det förras värde var 10–15 gånger högre än det senares.²⁵ Låter vi värdeförhållandet mellan de två metallerna vara 10 : 1,

²⁴ Angående förkortningarna i denna kolumn se ovan tabell 1, s. 9.

²⁵ BRANDIS, a. a. s. 67 ff.; B. V. HEAD: The coinage of Lydia and Persia, The international Numismata Orientalia 3, 1877, s. 4 ff.; F. HULTSCH: Griechische und römische Metrologie, 2. Aufl., 1882, s. 236 ff.; W. RIDGEWAY: The origin of metallic currency and weight standards, 1892, s. 293 ff.; HAMMER, a. a. s. 51 ff. – Omkr. år 2000 f. Kr. var värderelationen mellan guld och silver säkert ungefär 8:1. Se A. GÖTZE: Kleinasien, Handbuch der Altertumswissenschaft, ed. W. Otto 3: 1: 3: 3: 2, 1923, s. 73.

skulle det sämsta myntet vara värt c:a 63,8 % av det bästa. Motsvarande tal blir 61,5 %, om vi i stället antar, att värdeförhållandet mellan guld och silver var 15 : 1 samt lägger denna relation till grund för beräkningen. Det bästa av de två mynten är alltså värt mer än halvannan gång så mycket som det sämsta. Båda mynten har samma vikt och stämpel. Men de representerar vitt skilda metalliska värden, som är yttergränser för de till gruppen hörande myntens metallvärden; dessa bildar en tämligen konsekutiv serie från det lägsta till det högsta. Det är ett ofrånkomligt faktum, att dessa tidiga mynt – liksom övriga elektronmynt – trots sin väljusterade vikt och enhetliga prägel på grund av sin högst varierande halt inte alls har samma metallvärde. Detta faktum stämmer inte alls med den gängse uppfattningen om innebörden av myntningens begynnelse och de äldsta myntens egenskaper. Vi står här inför ett väsentligt problem. Hur skall det lösas?

Varje försök att förklara och tolka elektronmyntens varierande halt, som hittills gjorts, faller och måste falla inom den ram, som den gängse uppfattningen om myntens uppkomst anvisar, då ju denna uppfattnings riktighet aldrig ifrågasatts. Egentligen har problemet inte blivit på allvar ställt. Ursprungligen – innan några haltanalyser verkstälts – trodde och utgick man från att de lydiska elektronmynten hade lika enhetlig halt som vikt. Brandis menade 1866, att mynten var präglade av naturligt elektron, vilket forntidens människor ansåg vara en särskild metall. På grundval av en notis hos Herodotos ansåg han sig kunna fastställa denna metalls, myntmetallens halt; den skulle ha bestått av ungefär 70 % guld och 30 % silver.²⁶ Hultsch gör sig 1882 till talesman för liknande åsikter men specificerar talen till 73 % och 27 %. I motsats till Brandis tror han, att lyderna valt denna sammansättning av myntmetallen avsiktligt och av metrologiska skäl, och han menar, att legeringen är en konst-

²⁶ BRANDIS, a. a. s. 163 ff., 215 ff. Jfr HERODOTOS 1: 50, ed. H. R. Dietsch-H. Kallenberg 1, 1906, p. 25 f. Denna notis granskas nedan s. 21.

produkt, frambringad genom att silver tillsatts mer guldhaltigt naturelektron eller frånskilts mer silverhaltig naturlegering.²⁷ Han är onekligen djärv, då han framkastar denna teori, ty han är själv medveten om, att de få myntanalyser, som han känner, lätt kan mångfaldigas med hjälp av Archimedes princip.²⁸ För Hammer, som gett den första stora sammanställningen av haltanalyser, står det klart, att halten växlar från mynt till mynt. Han finner, att haltvariationen är större hos de äldsta elektronmynten än hos de yngre, och menar, att orsaken härtill är att de förra är gjorda av naturligt elektron, de senare åter av en konstgjord legering. Den äldsta präglingen ägde rent av rum i elektron, emedan man inte var i stånd att framställa rent guld. Man kunde rena råmaterialet till mynten från oädla beståndsdelar men icke skilja det kvarvarande guldet och silvret från varandra. Därför kom mynten att tillverkas av elektron. Råmaterialet kom från skilda håll, och av den grunden fick myntmetallen en mycket skiftande sammansättning. Även om vissa mynts bleka färg antyder, att de är rikare på silver än andra mynt, uppfattade de forntida lyderna dem som gjorda av elektron och som likvärdiga med elektronmynt med högre guldhalt. Ty elektron var för forntidens människor en särskild metall vid sidan av guld och silver.²⁹

Det finns starka, t. o. m. bindande skäl mot denna uppfattning.

För det första var konsten att skilja guld och silver samt att ur naturligt elektron utvinna rent guld känd långt innan den lydiska myntpräglingen började. Detta framgår med all önskvärd tydlighet av ett antal analyser av egyptiska guldföremål, sammanställda av A. Lucas. Guldsaker från tiden före den elfte

²⁷ HULTSCH, a. a. s. 181 f. – Uppgiften om denna proportion mellan guld och silver i den äldsta myntmetallen upprepas stundom okritiskt ända in i vår egen tid. Se t. ex. Ridgeway, a. a. s. 294; H. QUIRING i Die metallischen Rohstoffe 3, Das Gold, ed. G. Berg-F. Friedensburg, 1940, s. 44.

²⁸ HULTSCH, a. a. s. 182 n. 2.

²⁹ HAMMER, a. a. s. 18 f., 48 ff. Så även BURNS, a. a. p. 196 f.

dynastien (omkr. 2000 f. Kr) innehåller alltid 77,3–84,2 % guld och 13–18 % silver. Detta motsvarar nära sammansättningen av det orenade guld, som förekommer i Egypten och Nubien. Så tidigt har man tydligen icke kunnat rena guld från silver. Under den elfte dynastien ändrar sig emellertid detta, och redan från den tolfte dynastiens tid (1995–1792 f. Kr.) har egypterna tillverkat föremål av fullständigt rent guld.³⁰ Haltanalyser av guldföremål från andra områden är icke omtalade i litteraturen, men ledaren av den svenska Cypernexpeditionen E. Gjerstad har för min räkning analyserat fem guldföremål från Cyperns geometriska period I, d. v. s. tiden 1050–950 f. Kr. Därvid framkom, att den lägsta halten var 21,2 karat, den högsta 23,85.³¹ Detta motsvarar 88–99 %. Även i det kulturområde, vartill Lydien närmast hörde, har man tydligen långt före myntningens begynnelse kunnat rena guld från silver.

Vi måste vidare undersöka, i vilka proportioner guld och silver brukar förekomma i de legeringar, som möter i naturen. Eftersom det inte finns något avbrott i guldets och silvrets förhållande att i kristalliskt tillstånd bilda legering, varierar halten ansevärt. Hammer anför efter olika källor en rad analyser av naturlig legering, som alla visar över 50 % guld, men uppger utan källhänvisning, att det finns naturliga silvermalmer, »gyl-lene silver», som innehåller 28–84 % guld; som fyndställe för denna legering nämner han gruvan Kongsberg i Norge.³² Lucas uppger, att den vanliga guldhalt i de egyptiska guldfyndigheterna ligger mellan 77 och 86 %, men han tillmäter även betydelse åt ett antal prov av »modärnt egyptiskt guld från kvarts»,

³⁰ Analyserna meddelas av A. LUCAS: *Ancient Egyptian materials and industries*, 2. ed., 1934, s. 427 ff. Han tolkar emellertid (a. a. s. 187 f.) analyserna märkligt nog så, att egyptierna icke kunde rena guld förre än efter år 500 f. Kr. Tolkningen strider helt och hållet mot materialet. En riktig tolkning därav har lämnats av H. QUIRING i a. a. s. 39. Om det egyptiska och nubiska guldets se LUCAS, a. a. s. 186 f.; QUIRING i a. a. s. 39.

³¹ Meddelande till förf. av professor E. Gjerstad, Lund.

³² HAMMER, a. a. s. 48 f.

som i den mån de visar relationen mellan guld och silver har högst 50 % och lägst 23,3 % guld. Lucas framhåller dock, att förekomsten av en så guldfattig naturlig legering inte vanligen erkännes.³³ I den moderna facklitteraturen får vi också helt andra uppgifter om halten i råguld och naturligt elektron. Den franske geologen L. de Launay räknar inte med högre silverhalt i naturligt elektron än 36–38 %, vilket motsvarar en guldhalt av c:a 64–62 %.³⁴ I den 1950 utgivna läroboken i vetenskapen om mineralfyndigheter anger W. E. Petrascheck, att guldret presenterar 55–100 % av den legering av guld och silver, som möter i naturen.³⁵ I en lika modern handbok i ämnet meddelar P. Ramdohr att de vanligaste naturlegeringarna mellan guld och silver rymmer under 1 %, c:a 20 och c:a 60 % guld.³⁶ I själva verket är guld–silver-legeringar med lägst c:a 60 % mycket vanliga. Allra mest talande är ett stort antal analyser av naturlig guld–silver-legering, meddelade av mineralkemisten H. Leitmeier. Han upptar i en redogörelse för silvret fem metallanalyser, som visar nämnvärd guldförekomst, alla från Kongsberg; två prov innehåller c:a 27, tre c:a 50 % guld.³⁷ I sin motsvarande redogörelse för guldret anför Leitmeier inte mindre än 179 metallanalyser; den högsta uppmätta silverhalten i dem är 42,9 %.³⁸ Vidare citerar Leitmeier en intressant uppgift om halten hos vaskguld. Proportionen mellan guld och silver varierar däri mellan högst 5 : 1 och lägst 1,4 : 1.³⁹ Guldret utgör här alltså mellan c:a 58 och 83 % av den naturliga legeringen.

Det kan inte finnas någon tvekan om att de av Leitmeier anförda talrika haltanalyserna av naturlig guld–silver-legering nå-

³³ LUCAS, a. a. s. 186 f., 206.

³⁴ L. DE LAUNAY: *L'or dans le monde*, 1907, s. 33.

³⁵ W. PETRASCHECK–W. E. PETRASCHECK: *Lagerstättenlehre*, 1950.

³⁶ P. RAHMDOHR: *Die Erzminerale und ihre Verwachsungen*, 1950, s. 199, 205.

³⁷ H. LEITMEIER i *Handbuch der Mineralchemie*, ed. C. Doelter–H. Leitmeier 3: 2, 1926, s. 113 f.

³⁸ LEITMEIER, a. a. s. 198 nr 165.

³⁹ LEITMEIER, a. a. s. 200.

got så när speglar den frekvens, varmed de mer eller mindre guld- och silverrika legeringarna förekommer i naturen. Undantages proven från gruvan Kongsberg i Norge, är guldhalt i de meddelade analyserna lägst 49,6 %. Odiskutabelt rymmer de naturliga guld-silver-legeringarna oftast mer guld än silver.

Tyvänn föreligger inga analyser av naturelektron från de områden i Mindre Asien, varifrån råmetallen till de äldsta lydiska mynten rimligen är hämtad. Egendomligt nog har vi emellertid en notis hos Herodotos, som kan i någon mån fylla bristen. Han berättar, att konung Kroisos en gång skänkte ett antal lika stora tegelstensformade guldblock till oraklet i Delphi; fyra av dem var av *renat guld* och vägde vardera 2 1/2 talenter, de övriga, som var av *vitt guld*, hade en vikt av 2 talenter. Det är – som man länge insett – lätt att på grund av denna uppgift uträkna det vita guldets halt; det består till ungefär 71 % av guld.⁴⁰ Särskilt intresse får denna notis genom att Herodotos gör en så stark distinktion mellan »renat guld» och »vitt guld» och rent av ställer dem gentemot varandra som motsatser. Det vita guldet är tydligen icke renat och måste då motsvara den guld-silver-legering som förefanns naturlig i Lydien. Att naturelektron i detta land skall ha en genomsnittlig guldhalt av c:a 71 % ter sig synnerligen troligt. Sex av Leitmeier anförda analyser gäller guld från Transsylvanien – det område, som ligger närmast Lydien av de länder, varifrån analyser meddelas. Proven härifrån visar en guldhalt mellan 84,9 och 60,5 % och håller genomsnittligt c:a 70 %.⁴¹ De ovan efter Leitmeier anförda uppgifterna om guldhalt i vaskguld visar en variation mellan 58 och 83 % kring ett medium av c:a 70 %.⁴² Som man har alla skäl anta, att det lydiska guldet utvunnits genom vaskning, synes den på grundval av Herodotos uppgift uträknade guldhalt i den lydiska naturlegeringen synnerligen trovärdig.

⁴⁰ HERODOTOS I: 50, a. ed. s. 25 f. Jfr HULTSCH, a. a. s. 578 f. n. 4.

⁴¹ LEITMEIER, a. a. s. 195 ff. nr 122, 152, 153, 157, 160, 164.

⁴² Se ovan s. 20.

Vi övergår nu till att granska guldhalt i de undersökta elektronmynten. Den högsta guldhalt Hammer påträffat i 96 undersökta mynt av äldre typer är 75,75 %.⁴³ Men åtskilliga rymmer endast omkring 30 % guld eller ännu mindre.⁴⁴ Det överväldigande flertalet av mynten innehåller under 60 % guld och c:a 70 % av dem mindre än 55 % guld.⁴⁵ Till de sistnämnda hör alla mynt av den åldriga typ, som vi ovan noggrant redovisat.⁴⁶ De rymmer 31–55 % guld; alla har mer guld än 20 %, alla har mindre guld än 60 %. Men de vanligaste naturliga guld-silverlegeringarna har enligt en ovan citerad handbok c:a 20 eller c:a 60 % guld.⁴⁷

Redan från äldsta tid har elektronmynten regelbundet en guldhalt, som väsentligt understiger den för naturelektron normala och som enligt vissa uppgifter överhuvud inte alls finns och enligt andra är ovanlig i naturliga legeringar. Endast några få mynt – intet av den typ vi undersökt – har en guldhalt, som motsvarar den, vilken synes ha utmärkt den lydiska naturlegeringen;⁴⁸ under dessa omständigheter kan de lydiska mynten inte ha tillverkats av naturelektron. I stället måste en avsevärd mängd silver – i vissa fall mer, i andra fall mindre – ha tillsatts rent guld eller nedsmälts i en naturlig legering av guld och silver. Den äldsta myntmetallen är en konstprodukt – detta står utanför varje diskussion.

Därmed är också sagt att den starka variationen i elektronmyntens guldhalt inte återspeglar växlingar i halten hos råmetallen utan är en följd av ett medvetet förfarande. Vid tillverkningen av den myntmetall, varav de likviktiga och enhetligt präglade mynten förfärdigats, har man vid olika tillfällen sammansmält guld och silver i väsentligt olika proportioner. På

⁴³ HAMMER, a. a. s. 25 nr. 85.

⁴⁴ HAMMER, a. a. s. 22 ff.

⁴⁵ HAMMER, a. a. s. 22 ff. tab. I.

⁴⁶ Se ovan tabell 2, s. 16.

⁴⁷ Jfr ovan s. 20.

⁴⁸ HAMMER, a. a. s. 22 ff. nr 14, 16, 42, 75, 85, 89.

annat sätt kan deras varierande halt inte förklaras. De äldsta mynten är inte och har inte heller av sina upphovsmän ansetts vara eller avsetts att bli likvärdiga utan olikvärdiga till sitt metallinnehåll.

Att mynt av en och samma nominal har olika metallvärden är inte något säreget för myntningens begynnelse och den lydiska elektronmyntningen. Det är tvärtom så vanligt under antiken, att det kan betraktas som en för epoken fullt normal företeelse.

Den härskande uppfattningen om den äldsta myntningen och om statsmaktens roll därvid som garant för myntens likvärdighet stämmer illa överens med resultaten av vår granskning av de äldsta myntens halt. Det är då nödvändigt att än en gång från allmänna synpunkter granska det gängse betraktelsesättet och söka efter ett alternativ till detta, en annan uppfattning än den sedvanliga eller kanske hellre en uppfattning, som betonar faktorer och förhållanden på ett annat sätt än vanligen sker.

I själva verket faller det lätt i ögonen, att man i fråga om den första myntningen betraktat företeelserna uteslutande från myntkonsumenternas, d. v. s. köpmännens och allmänhetens sida men föga eller inte alls beaktat myntproducentens, statsmaktens roll. Kan det tänkas, att den lydiska staten, då den lät tillverka de äldsta mynten, i främsta rummet avsett att gagna köpenskapens män genom att garantera metallstyckenas likvärdighet? En dylik mot köpmännen filantropisk politik är knappast att vänta av orientaliska storkonungar som dem, vilka på 600-talet regerade i Lydien.

Mynten vann tydligen snabbt allmän spridning inom det lydiska rikets gränser och ersatte där den vägdä ädelmetallen som medel vid varubytet. En orsak härtill var väl säkert myntens större tjänlighet för detta syfte. Men otvivelaktigt bör den lydiska kronan, då den satte i gång mynttillverkning, snabbt – kanske redan från början – ha påbjudit, att endast dess mynt, inte längre vägd ädelmetall, fick användas vid varubytet. I vart

fall måste det någon gång under myntningens äldsta skede ha funnits en tidpunkt, då mynten blev ensamt tillåtet betalningsmedel och då ädelmetallen, det äldre bytesmedlet, avlystes. Vid denna tidpunkt, som teoretiskt inte kan tänkas bort och som vi här låter falla under lydisk forntid, måste köpmännen på något sätt ha kunnat tillbyta sig det nya betalningsmedlet, de statligt präglade mynten, för det äldre betalningsmedlet, den omyntade ädelmetallen. Vägd omyntad ädelmetall kunde då av allmänheten bytas mot mynt. Detta är teoretiskt ofrånkomligt.

Hur har staten-myntproducenten vid detta tillfälle förfarit gentemot allmänheten-myntkonsumenten? Har den gratis eller mot självkostnadspris eller nästan gratis förvandlat ädelmetallen till mynt och har den gett köpmännen tillbaka en kvantitet myntad ädelmetall, som helt eller nästan helt motsvarar den inlämnade mängden omyntad ädelmetall? Då skulle den ha förfarit på samma sätt, som den brittiska kronan och den franska staten gjorde under guldmyntfotens tid. Och i så fall är det sedvanliga sättet att se på förhållandena vid myntningens begynnelse otvivelaktigt riktigt. Staten är därvid myntens garant, knappast något annat. Men i så fall blir det oförklarligt, varför den avsiktligt gett mynten så olika metalliska värden, överhuvudtaget varför den låtit tillverka mynten i en konstgjord legering samt därmed omöjliggjort eller åtminstone i hög grad försvårat varje kontroll av garantiens riktighet.

I själva verket kan den lydiska statsmakten också ha förfarit helt annorlunda vid myntningens begynnelse. Den kan, då den utlämnade mynt till köpmännen, ha gett dem tillbaka en väsentligt mindre mängd ädelmetall än den kvantitet omyntad ädelmetall, som den mottog av dem för mynten, och den har i så fall för egen räkning behållit en del av den inlämnade metallen. Har så skett, får förvisso myntningens begynnelse en mer real och genomgripande betydelse – i främsta rummet för myntproducenten men även för myntkonsumenten – än enligt rådande uppfattning. Man skulle kunna anknyta till välbekanta förete-

elser och lansera termen slagskatt för att beteckna den andel av ädelmetallen, som statsmakten tänks ha behållit för egen räkning. Men att sålunda genast söka efter jämförelsepunkter i senare tider skulle snarast skymma blicken för vissa väsentliga drag i detta sätt att se på myntningens begynnelse. Vi måste för att klargöra det ur principiella synpunkter nya och viktiga i det samma konkret åskådliggöra förhållandena, även om vi naturligtvis vet, att varje konkretisering blir en frihandsteckning, som inte täcker någon given verklighet.

Till Lydien kommer handelskaravaner från Persien, grekiska köpmän från Mindre Asiens kustland, egyptier över Medelhavet, medförande varor och ädelmetall. Vara bytes mot vägd ädelmetall och vägd ädelmetall mot vara. Inom landet drivs storköpenskap och småhandel – det kan noteras, att Herodotos omtalar, att lydierna var de första, som bedrev yrkesmässig detaljhandel.⁴⁹ Även vid småhandeln bytes vara mot ädelmetall och ädelmetall mot vara. Så införes statens myntmonopol. Handel med ädelmetall förbjuds, vara får endast säljas mot och köpas med statligt stämplade ädelmetallstycken, mynt, som statsmakten tillhandahåller dem, som önskar driva köpenskap. Men den lämnar ingalunda en talent myntat naturligt elektron av i Lydien gängse finhet, c:a 70 % guld, åt den, som inlämnar en talent omyntat. Den kanske i stället endast ger – exemplet är godtyckligt valt – en talent myntstycken av konstgjort elektron, genomsnittligt bestående till hälften av silver, till hälften av guld. I så fall utgör metallvärdet av den utlämnade myntade ädelmetallen c:a 70 % av den inlämnade omyntade metallkvantitetens värde, och den del, som statsmakten för egen räkning behåller av den inlämnade ädelmetallen, utgör c:a 30 %.

Har förhållandena varit sådana eller liknande eller åtminstone

⁴⁹ HERODOTOS I:94, a. ed. s. 55. G. RADETS (Lydie et le monde grec, Bibliothèque des écoles françaises d'Athènes et de Rome 63, 1893, s. 97 ff.) tolkar ordet »kapälos» som »värdshusvärd» – ej som det vanligen översättes: »krämare». Radets tolkning måste med hänsyn till sammanhanget bestämt avvisas.

i princip överensstämmande, får införandet av mynt en stor positiv betydelse för myntproducenten. Denna har inte satt i gång myntningen för att – ensamt eller i främsta rummet – tillgodose omsättningens behov och gynna handeln utan, som vanligt är, för egen vinnings skull. Myntningen blir på detta sätt i begynnelsen en statlig inkomstkälla, och den har i begynnelsen varit avsedd att vara det. De äldsta mynten har i så fall ännu en normal funktion, nämligen att förskaffa myntproducenten-statsmakten en inkomst; en avgift från myntkonsumenterna, allmänheten, till statsmakten är innesluten i dem. För dem, vilka levde under guldmynftotens skede och vilkas ekonomiska tänkande bestämdes av den tidens monetära föreställningar, måste denna tanke närmast te sig absurd. Men även vi finner det egendomligt, att mynten-penningarna haft som en ursprunglig funktion att vara bärare av en avgift från allmänheten till kronan.

Vi fullföljer tankegången. Tydligt är vid tiden för det lydiska myntmonopolets begynnelse utländska köpmän, som kommer till Lydien med ädelmetall för att anskaffa varor, tvungna att först förvandla sin ädelmetall till mynt och därvid till statsmakten avgiva den kvantitet ädelmetall, som kräves för erforderlig mängd mynt. De återfår i myntat elektron ädelmetall men – under angivna förutsättningar – endast en del därav. Resten behåller staten. På samma sätt måste lydiska köpmän, som vill tillhandla sig varor av främmande eller inländska kolleger, först förvandla sin ädelmetall till mynt och därmed erlägga en avgift till staten. Naturligtvis kan man säga, att köpskapens män inte behöver förlora något på bytet – de erhåller i mynt en mängd ädelmetall, som har mindre metallvärde än den inlämnade kvantiteten, men denna myntade kvantitet kan och bör i förhållande till andra varor än ädelmetallen rimligen ha samma köpkraft som den inlämnade omyntade ädelmetallen. Detta gäller dock endast inrikeshandeln. Lydien var under forntiden ett guldrikt land, varför man har alla skäl att räkna med ett importöverskott dit. Den lydiske importören kunde därför

från och i utlandet för sina elektronmynt endast köpa en del av de varor, som han skulle kunnat tillhandla sig, om han haft kvar den omyntade ädelmetall, för vilken han tillbytt sig mynt. Ser vi på myntningens begynnelse på detta sätt, blir det alltså dock köpenskapen – i detta fall importhandeln – som får betala statens vinst genom att göra motsvarande förlust. Men oss intresserar inte i detta sammanhang frågan om vem som slutgiltigt drabbas av den i mynten inneslutna avgiften, utan frågan gäller: vem får betala den omedelbart samt när och hur sker det? Avgiften erlägges av var och en, som i Lydien vill driva köpenskap, när han av myntverket tillbyter sig mynten. Varubytet omfattning bestämmer alltså under myntmonopolets första skede statens inkomst av myntförsäljningen; de är direkt proportionella mot varandra. Vi ser här och i fortsättningen helt bort från den indirekta vinst eller besparing, som staten gör genom att verkställa utbetalningar i mynt och ej i ädelmetall; den har ingen betydelse för de teoretiska deduktionerna.

Man kan beteckna avgiften på olika sätt. Den är, som vi redan sagt, en slagskatt. Den kan kallas monopolvinst eller höghetsinkomst. Så länge den direkt motsvarar varubytet och erlägges i samband med detta, alltså under sin allra första tillvaro, har den i mynten inneslutna avgiften vissa egenskaper gemensamma med en statlig omsättningsskatt. Uppenbart är dock statens inkomst av myntningen direkt proportionell till omsättningen, endast så länge alla affärer göres i mynt, som köparna själva anskaffat hos myntmonopolet. Så snart ett mynt brukas för andra gången vid en affärsuppgörelse, försvinner den direkta proportionaliteten mellan varubyte och myntningsavgift. Skulle denna fortbestå vore kronan tvungen att tillse, att varje mynt endast brukas en enda gång vid varubytet. Detta är otänkbart. Men avgiften svarar alltjämt mycket nära mot varubytet, om mynt brukas vid varubytet endast under en mycket kort tid, t. ex. under en månad eller ett år. I så fall skulle staten varje dag, månad eller åt utge ett nytt slags mynt samt kräva, att all

köpenskap under varje dylik tidsperiod skulle ske i då gällande mynt. För att erhålla sådana giltiga mynt skulle köpmännen alltså vara tvungna att till myntmonopolet avleverera antingen gamla mynt eller ädelmetall, varvid kronan i båda fallen skulle tillgodogöra sig en vinst. Sådana mynt kan kallas tidsbegränsade, men uppenbarligen har varken det lydiska riket eller antiken över huvud känt penningar av detta slag.

Snart nog fick de lydiska mynten vidsträckt spridning. De blev så populära, att man började nedlägga förmögenheter däri; de blev gängse värdebevarare. Den redan omtalade myntskatten i templet i Efesus från tiden före Kroisos synes vara ett säkert bevis på att myntet redan före 500-talets mitt inte enbart var medel vid varubytet utan även värdebevarare.⁵⁰ Mynten hade då båda de två huvudfunktioner, som ur konsumentsynpunkt är deras viktigaste. Därmed ändrar emellertid den i mynten inneslutna avgiften i viss mån karaktär. Om mynt endast begagnas som betalningsmedel, erinrar den i dem inneslutna avgiften – har vi sagt – i vissa avseenden om en »omsättnings-skatt». Direkt proportionell mot omsättningens omfattning blir den visserligen endast under det tänkta korta tidsavsnitt, som ligger före den tidpunkt, då ett mynt för andra gången används som betalningsmedel. Men även efter det så skett, rättar sig myntningens omfattning och därmed myntavgiftens höjd efter omsättningens storlek. Men om mynten har betydelse som värdebevarare, om m. a. o. rörligt kapital omsätts i mynt, bestäms statens inkomst av myntningen ej enbart av det varubyte, som mynten förmedlar. Den kan överhuvud inte exakt anges medelst någon formel. Men uppenbarligen är statens samlade inkomst av myntningen betingad dels av varubytets omfång, dels av omfattningen av den kapitalbildning, som sker i mynt. Myntningsavgiften-slagskatten kan då sägas vila på omsättningen och den rörliga förmögenheten. Men i båda fallen gäller

⁵⁰ Se ovan s. 8.

det, att mynten har funktionen att vara bärare av en avgift till staten, och så länge det är fallet, har myntregalet stor konkret finansiell betydelse för densamma. Man förstår, att staten nog slå vakt därom.

Hur var detta möjligt? Hur kunde allmänheten övergå från att thesaurera ädelmetall till att istället i främsta rummet thesaurera mynt, då ju en avgift till staten var innesluten i dem. Vi befinner oss här vid en springande punkt.

Det kan knappast låta tänka sig, att en forntida statsmakt skulle sätta igång med att i stor utsträckning tillverka och tillhandahålla allmänheten mynt, om den inte därav kunde påräkna anseelig vinst. Men det kan å andra sidan knappast heller tänkas, att allmänheten någonstades skulle godvilligt och totalt gå över från att i handeln bruka ädelmetall till att istället begagna mynt, om dessa mynt rymde anseeligt mindre ädelmetall än den kvantitet omyntad metall, som man fick betala för dem. Och än mindre synes det vara tänkbart, att allmänheten vid samlande av förmögenheter skulle föredra mynt, som var belagda med avgift till staten, framför den avgiftsfria ädelmetallen. Det synes här vara ett så brett svalg befast mellan myntproducentens och myntkonsumentens intressen, att det knappast skulle kunna överbyggas.

I detta sammanhang måste vi tillmäta stor betydelse åt det förhållandet, att de äldsta mynten är tillverkade av en konstgjord legering, vars halt för allmänheten var okontrollerbar eller svårkontrollerbar. Mynten har blivit ytterligt noggrant justerade till vikten, och det ser därför ut, som om de alla var full- och likvärdiga. Men eftersom de tillverkats i en legering, har allmänheten inte kunnat fastställa myntens metalliska värden. Statsmakten har sannolikt inte kunnat dölja den i mynten inneslutna avgiftens existens men väl dess omfattning och höjd. Genom att stundom öka silverhalten i myntmetallen har den ytterligare kunnat höja avdraget. De äldsta mynten är det enda källmaterial, som finns rörande myntningens begynnelse; de är

som historiska källor fullgoda. De äger vissa ytterst markanta egenskaper: de är noggrant viktjusterade men präglade i konstlegeringar av växlande halt. Dessa egenskaper kan knappast rimligtvis förklaras på annat sätt än att statsmakten från första början medvetet avsett att få vinst av myntningen och att den velat dölja omfattningen av denna.

Själva motsättningen mellan sken och verklighet – å ena sidan myntens noggranna viktjustering och föregivna enhetsvärde, å andra sidan myntens okontrollerbara men starkt varierande finhet – gör, att man kan tala om myntningens begynnelse som ett bedrägeri, en svindel av stora dimensioner. Men å andra sidan torde det bedrägeri, som statsmakten begick, då den dolde, hur hög den i mynten inneslutna avgiften var, ensamt ha möjliggjort, att det nya betalningsmedlet kunde slå igenom. Endast på det sättet kunde det svalg överbyggas mellan myntproducent- och myntkonsumentintressen, varom vi nyss talat. Statsmakten kunde få så stor vinst av myntningen, att det lönade sig att igångsätta densamma. Allmänheten åter kunde inte märka den olägenhet, som låg i, att statsmakten vid myntningen behöll en god del av den till myntning inlämnade ädelmetallen, då den var okunnig om avdragets verkliga omfattning. Köpmännen kunde nämligen för de elektronmynt, som de tillbytte sig på myntverket, inom landet inköpa lika många varor, som de förut kunnat erhålla för den mängd omyntad ädelmetall, som de inlämnat på myntverket – detta helt i överensstämmelse med kvantitetsteorin. Den kunde lätt iaktta de betydande fördelar, som mynten erbjöd som betalningsmedel i förhållande till den omyntade ädelmetallen. De var lätthanterliga. Man behövde endast räkna mynten, medan ädelmetallen måste både vägas och sönderdelas. Även om mynten inte var utan endast troddes vara fullt likvärdiga, kunde de dock ömsesidigt ersätta varandra – särskilda fördelar erbjöd det också, att mynten tillverkades i olika nominaler, av vilka de högre var jämna multipler av de lägre. Självklart gick det inte i längden att dölja, att mynten var

högt avgiftsbelagda av staten och metalliskt olikvärdiga. Men innan detta blev uppenbart för alla, hade kanske mynten redan hunnit bli så populära, så allmänt gängse som bytesmedel och värdebevarare, att man ansåg det alldeles i sin ordning, att statsmakten tog sin andel, då den förvandlade ädelmetall till mynt. Men vid själva begynnelsen kan mynt knappast tänkas ha blivit accepterade av alla och fått så vidsträckt spridning även som värdebevarare, om deras olikvärdighet och höga avgiftsbelastning legat i öppen dag och varit allmänt kända. Därför var det nödvändigt att dölja olikvärdigheten och avgiftsbelastningens höjd. Myntet-penningens födelse har endast kunnat ske i lönnedom. Och mynten-penningarna har knappast kunnat inleda och tillryggalägga de allra första etapperna i sitt segertåg över världen annat än under falsk flagg, avgiftsbelagda men med dold avgift, av det yttre att döma metalliskt likvärdiga men reellt av högst varierande metalliskt värde.

Sture Bolin